

Streszczenie

Okupacja niemiecka w powiecie starogardzkim 1939–1945

Rozpoczęta 1 września 1939 r. poprzez atak Niemiec na Polskę, II wojna światowa zmieniła na zawsze życie przedwojennych mieszkańców Pomorza Gdańskiego. Wprowadzona przez Niemców polityka germanizacyjna miała spowodować rychłe „odpolszczenie” tych terenów. Elementami, które planowano wykorzystać do realizacji tego procederu były powszechny terror, zbrodnie i dyskryminacja, obejmująca niemal wszystkie dziedziny życia codziennego Polaków i Żydów. W ten sposób starano się wprowadzić nowy porządek, z dominującą rolą Niemców. Elementy nazistowskiej polityki społecznej, gospodarczej i kulturowej dotyczyły również leżącego na Pomorzu Gdańskim powiatu starogardzkiego. Od początku konfliktu aż do 1945 r. jego mieszkańcy zostali poddani, z pełną bezwzględnością, germanizacji totalnej. Proces ten omówiony został na łamach niniejszej monografii, która prezentuje go w formie studium przypadku.

Dysertacja składa się z jedenastu rozdziałów w układzie problemowo-chronologicznym. Pierwszy omawia zagadnienia związane z ogólnymi założeniami polityki germanizacyjnej oraz wdrażaniem niemieckiego aparatu administracji cywilnej. Następnie omówiono sprawy stosunków polsko-niemieckich na Pomorzu Gdańskim, na które niewątpliwie wpływ miały polityka zagraniczna obu krajów. Szczególnie wyróżniono elementy codziennej koegzystencji polskich i niemieckich mieszkańców powiatu starogardzkiego, kładąc nacisk na stosunki społeczne. Dalsza część rozprawy doktorskiej porusza zagadnienia niemieckiej administracji, wprowadzonej w powiecie starogardzkim po 1 września 1939 r. Najpierw terytorium to zostało objęte (tak jak i całe Pomorze Gdańskie) administracją wojskową, która zakończyła pod koniec października 1939 r. Od tego momentu wszystkie decyzje podejmowane były przez urzędników tworzących administrację cywilną. W jej ramach można wyróżnić urząd okupacyjnego starosty powiatowego (Landrat), burmistrzów (Bürgermeister) stojących na czele miast, komisarzy okręgów urzędowych (Amtskommissar) oraz najniższy element okupacyjnej administracji – sołtysów (Ortsvorsteher, Schultheiß). W rozdziale pierwszym poruszono również sprawy związane z powoływaniem i działalnością innych urzędów, które przyczyniały się do wzmocnienia realizowanego procesu germanizacyjnego oraz kontrolowania ludności.

Rozdział drugi traktuje o strukturach policji, żandarmerii i okupacyjnego „wymiaru sprawiedliwości”. Rozpoczyna się od ogólnej charakterystyki niemieckiej policji, co należy uznać za wprowadzenie. Następnie porusza sprawy związane z funkcjonowaniem policji

bezpieczeństwa (Sicherheitspolizei – Sipo) w powiecie starogardzkim. Dzięki zachowanym materiałom archiwalnym udało się ustalić, że na badanym obszarze przez niemal całą wojnę działały dwa posterunki Sipo (Starogard, Skórcz). Odpowiadała ona za terror względem ludności cywilnej oraz podejmowała szeroko rozumiane akcje o charakterze wywiadowczym. Innym rodzajem niemieckich służb porządkowych opisanych na łamach rozdziału drugiego były struktury niemieckiej policji porządkowej (Ordnungspolizei – Orpo). W powiecie starogardzkim składała się ona z dwóch pionów – policji ochronnej posiadającej posterunek w mieście powiatowym oraz rozmieszczonych w mniejszych miastach i wsiach posterunków żandarmerii. Dodatkowo zaprezentowano strukturę okupacyjnego „wymiaru sprawiedliwości”. Funkcjonariusze poszczególnych służb wraz z osobami zatrudnionymi w miejscowej prokuraturze i sądzie tworzyli jeden z elementów aparatu represji względem ludności cywilnej w powiecie.

Rozdział trzeci porusza zagadnienia związane z niemieckimi zbrodniami dokonanymi na Polakach i Żydach w powiecie starogardzkim. Można podzielić go na trzy zasadnicze części. Pierwsza prezentuje sprawy związane z tworzeniem list proskrypcyjnych, na których Niemcy umieścili wszystkie osoby, uznane ich zdaniem za cechujące się wrogim nastawieniem oraz inne przygotowania do zbrodni. Uzupełnieniem są sprawy związane z zabójstwami popełnionymi przez Polaków na volksdeutschen w pierwszych dniach II wojny światowej. W kolejnej części omówiono przebieg dwóch wielkich niemieckich akcji eksterminacyjnych. Pierwsza z nich została opatrzona kryptonimem „Inteligencja” („Intelligenzaktion”) i w ramach niej zabijano głównie Polaków i Żydów zakwalifikowanych przez okupanta do tej grupy. Drugą nazwano „T-4” i polegała ona na mordowaniu osób z zaburzeniami psychicznymi. Zbrodnie popełnione od września 1939 r. do stycznia 1940 r. zostały włączone do pojęcia krwawej pomorskiej jesieni 1939 r. W trzeciej części rozdziału omówiono zbrodnie popełnione przez Niemców na Polakach w latach 1940–1945 oraz akcję zacierania śladów zbrodni przeprowadzoną w powiecie starogardzkim jesienią 1944 r. („Sonderaktion 1005”).

Rozdział czwarty porusza sprawy związane z wprowadzeniem przymusu zapisu Polaków na Niemiecką Listę Narodowościową (DVL). W jego pierwszej części omówiono zagadnienia tworzenia przez Niemców grup narodowych oraz ewolucję pojęcia zniemczania ludności. W latach 1939–1942 przeszło ono gruntowną przemianę, od niezwykle rygorystycznych kryteriów postulowanych przez Heinricha Himmlera, aż po wprowadzenie procesu przymusowego zapisu przez Namiestnika w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie

– Alberta Forstera. Na łamach rozdziału czwartego opisano też przypadki przyjmowania DVL przez mieszkańców powiatu starogardzkiego.

Rozdział piąty omawia proces wysiedlania, przesiedlania ludności oraz związanej z nimi, a przeprowadzonej przez Niemców akcji komasacyjnej w rolnictwie. W przypadku wysiedlania Polaków rozpoczęto je już we wrześniu 1939 r. i w historiografii ten bezprawny proceder nazwano „dzikimi wysiedleniami”. Później Niemcy rozpoczęli planowy proces zmiany struktury narodowej na Pomorzu Gdańskim w tym w powiecie starogardzkim. Ludzi po pozbawieniu majątku, przy wykorzystaniu obozów przesiedleńczych wywożono głównie do Generalnego Gubernatorstwa. Ich majątki częściowo przejmowali ich przedwojenni sąsiedzi – volksdeutsche lub osoby spoza powiatu, będący wówczas określani jako komisaryczni zarządcy (Treuhänder). Od 1941 r. w powiecie wykonywano też „przesiedlenia wewnętrzne” (Interne Umsiedlung), które polegały na przesuwaniu dużych grup ludności w ramach jednostek administracji terytorialnej tworzącej powiat. Na miejsce wszystkich wysiedlonych Niemcy sprowadzali „kolonizatorów” – osoby zamieszkujące przed 1 września 1939 r. poza terytorium „starej Rzeszy”. Obejmowali oni Polskie i Żydowskie majątki. Okupant poprzez szereg zabiegów natury prawnej oraz rozpoczętą akcją ich komasowania starał się uczynić z nich pełnoprawnych obywateli III Rzeszy, którzy poprzez lepsze warunki życia mieli wpływ na zwiększenie możliwości wojennej gospodarki Niemiec.

Rozdział szósty traktuje o sprawach związanych z wprowadzeniem w powiecie starogardzkim nowego „nazistowskiego” porządku społecznego. Polegał on na zmianie dotychczasowej struktury i wdrożeniu prymatu niemieckiej mniejszości nad polską większością. W ramach tego porządku zdelegalizowano wszystkie partie polityczne, a pozostawiono wyłącznie jedną – NSDAP. Należać do niej mogli jednak wyłącznie Niemcy. Powoływano też różne inne nazistowskie organizacje, które miały pogłębić w volksdeutschach poczucie zjednoczenia oraz dawać im realne korzyści w postaci o wiele lepszego traktowania. Innym elementem była sprawa kontroli życia codziennego mieszkańców powiatu. Dzięki rozbudowanej siatce niemieckich organizacji łatwiej było narzucić swoją wolę polskim mieszkańcom.

W kolejnym rozdziale (7) poruszono sprawy związane z funkcjonowaniem w powiecie starogardzkim przemysłu, rzemiosła i usług. W pierwszej z dziedzin, Niemcy bardzo szybko uzyskali dominującą rolę. Pomogło w tym wsparcie państwa, które rekwirując przedwojenną polską własność dało możliwość przejęcia jej przez volksdeutsche. W przypadku rzemiosła również podjęto takie próby, jednak ze względu na braki kadrowe proces przejęcia przez

Niemców polskiej własności okazał się częściowo nieskuteczny. Branża usługowa została potraktowana odmiennie. Okupant przejął tylko te z przedsiębiorstw, które były najbardziej dochodowe lub ich posiadanie zapewniało prestiż. Te, które cechowały się niską rentownością pozostawiono w rękach Polaków. Inną przyczyną takich działań były kwestie związane z dostępnością. W tej materii również dały o sobie znać braki kadrowe, uniemożliwiające zastąpienie polskich właścicieli przez niemieckich.

Rozdział ósmy porusza zagadnienia związane z rolnictwem, leśnictwem i rybactwem. W ramach głębokiej przebudowy systemu niemiecki okupant rozpoczął ingerencję w gospodarkę rolną. Polegała ona głównie na tworzeniu gospodarstw towarowych, konsolidowanych z przejętych polskich majątków. Wiązało się to z ich przejmowaniem przez stworzone do tego celu niemieckie instytucje. Następnie przekazywano je *volksdeutschem* oraz sprowadzonym do powiatu „kolonizatorom”. W przypadku gospodarki leśnej podczas wojny Niemcy kontynuowali tendencje realizowane przez polski rząd przed 1939 r., które polegały na zalesianiu powiatu. Dzięki nowym nasadzeniom można było eksploatować lasy w sposób zrównoważony. Podobne tendencje towarzyszył sprawom związanym z rybactwem. Niemcy również podjęli się zarybiania poszczególnych akwenów. W przypadku tych dwóch dziedzin zmiany na początku wojny dotyczyły wyłączenia z życia gospodarczego części z Polaków. Później, zwłaszcza wraz z wprowadzeniem powszechnego zapisu na DVL ograniczenia te częściowo znoszono.

W rozdziale dziewiątym niniejsza dysertacja traktuje o sprawach związanych z procederem przymusowego wykorzystania siły roboczej. W pierwszej części omówiono ogólne warunki zatrudnienia oraz prawodawstwo definiujące rolę robotnika przymusowego w niemieckim społeczeństwie. Następnie opisano system robót przymusowych w powiecie starogardzkim. W ostatnim podrozdziale podjęto wątek wykorzystania w niemieckiej gospodarce jeńców wojennych. Wywodzili się oni z różnych państw, z którymi III Rzesza weszła w konflikt (Polska, Francja, Anglia, ZSRS) lub z tych łamiących sojusz, dotychczas łączący je z Niemcami (Włochy). Wykorzystanie jeńców wojennych w okupacyjnej gospodarce było niezwykle opłacalne, ponieważ był to jeden z najtańszych rodzajów przymusowej siły roboczej.

Rozdział dziesiąty mówi o sprawach związanych z depolonizacją sfer publicznej i prywatnej. Polegała ona na wymazywaniu z powszechnego obiegu języka polskiego oraz zerwaniu z polską tradycją i kulturą. W ten sposób ingerowano w niemal wszystkie dziedziny życia codziennego mieszkańców powiatu starogardzkiego. Dotyczyło to przede wszystkim

stosunku do Kościoła katolickiego. Polskich duchownych najpierw zabijano lub osadzano w niemieckich obozach koncentracyjnych, a tych którzy przeżyli terror starano się zastąpić niemieckimi kapłanami. Podobnie postąpiono z systemem szkolnym, który został zmodyfikowany według wzoru z III Rzeszy. Wprowadzono język niemiecki, jako wykładowego, a polscy nauczyciele zostali niego wyeliminowani. Zmiany dotyczyły również ingerencji w sprawy związane z występowaniem w powszechnym obiegu języka polskiego. Niemcy starali się go całkowicie wymazać. Okupant ingerował też w życie codzienne polskich mieszkańców powiatu. Polacy padli ofiarą dyskryminacji objawiającej się poprzez utrudnienie dostępu niemal do wszystkiego (włącznie z pożywieniem, służbą zdrowia, czy udziałem w wydarzeniach kulturalnych). Sytuacja ta zmieniła się dopiero po 1942 r., kiedy wprowadzono powszechny zapis na DVL.

Ostatni rozdział (11) omawia sprawy związane z działalnością ruchu oporu wobec niemieckiego okupanta w powiecie starogardzkim. Podczas całej wojny działały tam różne grupy wykonujące zadania w ramach czynnego i biernego oporu. Szczególnie nasilenie dywersji i sabotażu przypadało na okres po 1942 r., kiedy wiadomym było, że pozycja Niemiec uległa stopniowemu osłabieniu. Okupant w ramach odwetu sprowadził do powiatu starogardzkiego specjalne „komanda pościgowe” – Jagdkommandos, które współpracowały z miejscowymi posterunkami policji i żandarmerii. Ich głównym zadaniem było przeciwdziałanie ruchowi oporu oraz akcje pacyfikacyjne ludności cywilnej. W kolejnym podrozdziale poruszono zagadnienia związane z ewakuacją Niemców na zachód realizowaną zimą 1945 r. oraz zajęciem powiatu starogardzkiego przez Armię Czerwoną w marcu 1945 r.